

freedoms to solve the basic social problems in the future. In this case, polarization may occur: states with a «soft» division will discard it, and those with a «rigid» one will further consolidate this system in their own way.

Key words: state, principle of division of state power, system of checks and balances.

УДК 342.56

М. Кравчук

Історико-правова характеристика статусу суддів та судового розсуду в країнах Західної Європи в період Середньовіччя

У статті проведено аналіз статусу суддів та судового розсуду у таких країнах, як Німеччина, Франція, Англія. На період Середньовіччя припадає формування та становлення судової системи більшості країн Західної Європи. На судовий розсуд впливали ряд чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. До таких чинників варто віднести соціально-економічне становище в державі, суспільний та економічний устрій, зокрема, соціальне становище, яке займали і вершители правосуддя, і учасники процесу. Суттєвий вплив на дискрецію судді в період Середньовіччя мав ідеологічний (релігійний) чинник.

Ключові слова: статус суддів, судовий розсуд, Західна Європа, Середньовіччя.

Постановка наукової проблеми та її значення. В сучасній правовій державі найголовнішим завданням державних органів є захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, тож за допомогою відповідного законодавства держава намагається створити відповідну судову систему, яка б сприяла реалізації поставленого завдання. Разом з тим, судова система будь-якої держави формується не лише на основі новітніх законодавчих напрацювань, але й з використанням історичного базису, сформованого віками. В такий історичний досвід закладається і особливості становлення держави і права, і економічні зв'язки, і культурні традиції, і релігійні постулати та інші фактори.

Вивчення статуту суддів та судового розсуду за допомогою історико-правового методу дозволить проаналізувати динаміку формування і розвитку зазначених категорій, що можуть бути втрачені у реформуванні сучасної системи судів.

Аналіз досліджень проблеми. З погляду теорії та філософії права судовий розсуд був предметом вивчення таких науковців, як В. Канцір, О. Копиленко, П. Недбайло, О. Гришук, П. Рабинович, Г. Мельник, П. Куфтирев та ін. Крім того, судовий розсуд розглядався науковцями в контексті окремих галузей права (М. Закурін, В. Вапнярчук та інші). Власне історико-правовим аспектам формування такого явища, як судовий розсуд, достатньо уваги не приділялось, хоча окремі дослідження все ж проводились [1; 2].

Мета й завдання статті. Дане дослідження обумовлюється необхідністю історико-правової характеристики проблеми суддівського розсуду та підготовку на цьому ґрунті рекомендацій, які можуть мати значення для подальшого удосконалення правозастосовчої діяльності. Для досягнення зазначеної цілі у процесі дослідження вирішувалося таке основне завдання: проаналізувати статус суддів в країнах Західної Європи, зокрема, Німеччині, Франції та Англії. На основі безпосереднього аналізу статусу суддів у зазначених країнах у відповідний історичний період, визначити фактори, що впливали на судовий розсуд та особливості винесення рішення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Починаючи з XV ст. у країнах Європи, зокрема у Франції, відбувається відтіснення феодальної знаті від участі в судовій діяльності. Причинами цьому було посилення королівської адміністрації, утворення вищих загальнодержавних судів та поширення писаного права.

В Англії вперше з'являється інститут присяжних засідателів. Першим кроком на цьому шляху

став дозвіл на доведення позовів з допомогою свідків, а у кримінальному судочинстві - встановлення вини показаннями 12 присяжних. Якщо присяжні заявляли, що нічого не знають про ту справу, про яку їх запитують, то склад суду присяжних розпускався, після чого призначалися нові присяжні. Згодом був прийнятий усталений порядок: присяжні повинні були в усіх випадках виносити рішення (виправдальне або звинувачувальне). Із свідків вони перетворюються на суддів (XV ст.) [3, с. 263].

У ранньофеодальний період судова система у країнах Західної Європи, сучасних Німеччини, Франції та Великобританії, лише починала формуватися. Цей процес відбувався згори, тобто шляхом делегування судових функцій від короля як безпосереднього носія судової влади, його представникам на місцях. Відтак склалися дві форми здійснення королівського (державного) правосуддя: особистий суд короля та суд його представників. [4, с. 189]

Згідно Аахенського капітулярія Карла Великого 802 р. та капітуляріїв 811-813 рр. на здійснення правосуддя були уповноважені найрозумніші і наймудріші вельможі і мужі, зокрема єпископи, аббати, графи та інші особи, яким надано таке право. Вони здійснювали від імені короля правосуддя на місцях. Капітулярії встановлювали особливу форму адміністративного контролю за їх діяльністю: контроль роз'їзних посланців короля.

В свою чергу, Саксонський капітулярій 797 р. захищав населення від свавілля королівських чиновників. Останні зобов'язувалися відшкодувати їм шкоду в потрібному розмірі і сплатити штраф згідно їх Правди. Капітулярії франкських королів дозволяють скласти морально-етичний портрет носіїв судової влади ранньофеодального періоду. Судді зобов'язувалися жити згідно правового закону: не порушувати писані закони; піклуватися про здійснення правосуддя для бідних і менш могутніх верств населення. Його доповнюють положення англосаксонського трактату X ст. «Про суддів», в якому закріплено принципи незалежності і самостійності суддів, неупередженого розгляду справ; засуджується хабарництво серед суддів і їх апарату. Крім того, перші державні судові інститути формувалися поряд та у взаємозв'язку з усталеними інститутами громадського самоуправління: народними зборами, общинними судами тощо. З однієї сторони вони доповнювали їх у вирішенні соціальних конфліктів, оскільки виходили за межі застосування звичаю, а з іншої – їх діяльність сприяла зміцненню королівського правосуддя і окреслення королівської юрисдикції, а відтак – становленню судової влади як державної [4, с. 189].

Сотенний суд в Салічній Правді виступає як народний трибунал, позбавлений будь-якого впливу королівської влади. До складу суддів входили всі вільні люди, що проживали в межах сотні. Рішення суду мало третейський характер, що не гарантувало його виконання. Тому важливим кроком на шляху зміцнення авторитету королівської влади було забезпечення обов'язковості рішень суду державним примусом. Задля цього, до складу суду увійшли посланці короля, гарантувалось оскарження рішення общинного суду чи його невиконання іншою стороною «до двorca в присутстві короля» [4, с. 189-190].

Водночас давній звичай участі народу у здійсненні правосуддя був відтворений в інститутах суду присяжних в Англії, шефенів у Німеччині, журата та рекогніторес у Франції [4, с. 190].

Англійське судочинство періоду раннього феодалізму мало общинно-територіальний характер. Спори вирішувалися між членами громади (фріборгу), що несли солідарну матеріальну відповідальність, засновану на круговій поруці. Збори сотні, на які він поділявся, вирішували щомісяця земельні конфлікти, незначні кримінальні справи, посвідчували правочини. На таких зборах функції суддів виконували всі місцеві мешканці спільно. Обов'язок фріборгу полягав у передачі королівському судді того із своїх членів, який вчинив злочин. Якщо це було неможливо, то глава і два члени фріборгу, до якого належав біглий злочинець, з главою і двома членами кожного з трьох найближчих фріборгів, що в сукупності становило 12 осіб, мали засвідчити клятвою непричетність ні до злочину, ні до втечі злочинця. Після того, як 12 присяжних визнавали обвинуваченого винним, він повинен був пройти очищувальну присягу зі співприсяжними чи зазнати ордалій. Якщо ж особу виправдовували, вона знову ставала членом фріборгу [4, с. 190].

Германський інститут шефенів було запроваджено реформою Карла Великого в 70-х роках VIII ст., що мала на меті залучення до правосуддя кращих людей як знавців звичаїв відповідної місцевості [4, с. 190].

У період ранньофеодальної монархії у Франції правосуддя також здійснювалося шляхом залучення місцевих жителів через подібні інститути журата та рекогніторес. Вони виступали у процесі в першу чергу у ролі свідків, а після принесення присяги розглядали справу по суті і виносили вердикт, на основі якого судді постановляли рішення. Всі приватні питання розглядалися за участю інституту журата. Інститут рекогніторес залучали лише до розгляду певної категорії справ і за наявності спеціального дозволу (бреве) герцога чи верховного судді [4, с. 190].

Становлення судової в країнах Західної Європи відбувалося під впливом національних традицій у вирішенні соціальних конфліктів та на засадах участі народу у здійсненні правосуддя [4, с. 191].

У становленні кримінальної юстиції можна визначити три періоди: варварський, феодальний, монархічний. Перший період (розбудова юстиції) формувався на початкових етапах суспільних відносин. Правосуддя здійснювалося авторитетною в суспільстві особою, яка не постановляла і не виконувала рішення; їх виконувала *boni homines*. Постраждала особа обвинувачувала злочинця у злочині, а той захищався від обвинувачення. Процедура судового процесу на цих стадіях передбачала змагальні елементи. Обвинувачений свою невинуватість мав право закріпити присягою. У другий період – феодальний, враховуючи особливості політичного устрою держави, юстиція мала патримоніальні ознаки. Феодал постановляв вирок, король мав свій суд, суспільство отримувало право судити за вчинення злочину. Судити отримує право також і церква. У цей період становлення юстиції розвиток відбувався повільно, а головним його фактором був поділ суду на світський та духовний. Боротьба королівської влади з феодалами сприяла тому, що юстиція склалася як єдина централізована система. Було встановлено доктрину, що правосуддя – це влада короля [5, с. 63].

Духовні суди *judicium ecclesiasticum* були створені для здійснення нагляду за поведінкою громадян, але гласність проведення процедури духовної сповіді не відповідала засадам духовенства. Тому суд проводився таємно. Взагалі духовні суди мали дисциплінарний характер. Судді під час процесу здійснювали лише формальні процедури. Суддя приймав рішення стосовно каяття грішників. Суд відбувався таким чином, щоб спонукати грішника до каяття. Особа, стосовно якої проводилася судова процедура, повинна була покаятися, після чого «духовний отець» – суддя надавав можливість стати на новий шлях, спокутувати свою провину [5, с. 63-64].

У феодальну епоху компетенція і духовного, і світського судів була майже однаковою. Якщо розглядати співвідношення між двома судами, то духовний суд був більш зразковим, ніж світський. Однак легісти, знаючи про право васала, не могли не розуміти, що королівська влада повинна боротися не лише проти феодала, а й з духовним судом та католицькою релігією. Тому король проводив судові реформи, які мали знищити суспільний елемент у діяльності суду і зробити його таємним. Таємний суд розробив теорію доказів, визначив положення проведення судової процедури та встановив новий розвиток кримінальної юстиції. Об'єднання королівського і духовного судів в один орган юстиції призвело до виникнення інквізиції, забезпечило владу королю [5, с. 64].

Феодалізм у Західній Європі виник після розпаду Римської держави. Давні племена, що населяли територію сучасної Німеччини, являли собою ніщо інше, як озброєний народ, а отже, і форми суду в них і в мирний час, і під час воєн були однаковими. Найнижча судова сходи́нка у цих племенах – народні збори марки (сотні). Під час війни, замість общини, рішення у судових справах виносили збори воїнів. Дещо пізніше винесенням судових рішень почали займатись вибрані і добре знаючі звичаї люди – рахінбурги. Рішення рахінбургів вступало в дію лише після згоди воїнів. Важливіші справи розглядались під головуванням короля на зборах усіх воїнів. Для періоду феодальної роздрібненості були характерними дві форми суду – «суд рівних» (рицарський суд) та вотчинний суд. Судовий процес, у цей період відбувався публічно. Правових актів, які б регулювали виключно військові правовідносини, ще не було [6, с. 241].

Під впливом християнських віровчень розвивались уявлення про природне право у Середньовіччі. Розвиток католицької правової доктрини вніс суттєві зміни у концепції природного права античності. Використовуючи досягнення стоїків і римських правників, католицька церква відірвала природне право від його зв'язку із земним порядком і поєднала його з духовною єдністю неба і землі, основою на Божій благодаті. Церква розмежовувала природні закони як такі, що діють в Божественній сфері, і природне право, що надане людині Святим Письмом. Твердження, згідно з яким природний закон є Божим розумом, і є Волею Бога, що встановлює природний порядок речей і не дозволяє його порушувати, призвело до протиставлення природного права, основоного на Божому розумі і природного права, основоного на Божій волі. В епоху становлення християнства, коли полеміка з античним мисленням залишалась актуальною, концепція природного права продовжувала розвиватись незважаючи на обмежений характер, що було зумовлено божественним обґрунтуванням права. Оскільки розуміння природного права мало теократичний характер, його вважали обов'язковим та вищим за будь-яке законодавство [7, с. 132].

За умов роздробленості Європи та відсутності централізації державної влади суддівський корпус тогочасної Європи не в повній мірі відстоював принципи законності, справедливості, рівності сторін перед законом. Це і обумовило привернення уваги дослідників, не стільки до проблематики дискреції, скільки до проблем забезпечення законності при розгляді справ. Хоча при цьому теоретики

права не протиставляли дискрецію законності і підкреслювали невід'ємне право суду чинити розсуд. Проте тогочасні історичні реалії, недосконалість державного ладу та системи державного управління обумовлювали ситуацію, за якої було поширене суддівське свавілля та бюрократична судова тяганина, що і стало предметом особливої турботи та занепокоєння вищезазначених вчених. Особливо категоричним у цій частині був І. Бентам [8, с. 11].

В епоху Відродження застосування природного права при здійсненні судового угляду мало гуманістичний характер. Суддя приймав рішення з метою захисту прав людини, збереження її свободи, дотримуючись принципів соціальної рівності та природної справедливості. Якщо застосування закону не забезпечувало дотримання цих принципів, судді звертались до природного права, яке захищало людину від помилок законодавця. Зауважимо, що природне право не протиставляли позитивному праву, їх застосування залежало від угляду судді, а відправлення правосуддя мало творчий характер [7, с. 142].

Але, незважаючи на пануючий у XVIII – першій половині XIX ст. позитивізм, майже кожен дослідник підкреслював особливий статус та незалежність суду, його невід'ємне право на розсуд у конкретних справах, можливість варіантності при застосуванні норм права в залежності від конкретних обставин справи [8, с. 11].

Поширення християнства, вихід церкви з-під опіки держави, проголошення духовного вищим за світське призвели до того, що виключна юрисдикція з розгляду юридичних спорів, що виникали у державі, належала церкві. У процесі розгляду справ судді застосовували канонічне право, яке домінувало у суспільстві та включало настанови священників, укази церковних соборів, з'їздів та природне право, яке відображало божественну волю. Природне право для представників католицької церкви було прикладом, який вони демонстрували світській владі, а також зразком, за яким треба було тлумачити та створювати право самої церкви. Таке право церква вважала не ідеальним, таким, що існує за межами правових систем, а моральністю самого права, що міститься в середині існуючих правових систем. Судовий угляд у цей час ґрунтувався на внутрішньому переконанні, побудованому на розумі та справедливості, канонічному та природному праві. В його основі лежало твердження про те, що під час застосування норм права світські закони не можуть домінувати над природним правом, так само як церковні закони не повинні йому суперечити [7, с. 136].

При здійсненні правосуддя застосовували природне право, канонічні норми, і світські закони, які відповідали вимогам природного права. Якщо закони не відповідали вказаним вимогам, їх вважали такими, що суперечать принципам розумності та справедливості, а тому могли й не застосовувати судді. Отже, заперечували обов'язковий характер застосування позитивного права, яке суперечило природному праву. Остаточне розмежування права на позитивне та природне дозволило розширити уявлення про діяльність судді, яка не зводилася до простого, механічного переписування законів, а передбачала застосування природного права [7, с. 137].

Гуманістичні ідеї епохи Відродження спрямовувалися на обґрунтування особливого, визначального статусу людини у всесвіті, піднесення гідності людини й прирівнянні її у чомусь до Бога, доводили виняткову індивідуальність людини, визнавали її можливості, здібності. Рушійною силою розвитку природного права був гуманізм як система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність, вільний вияв природних людських думок і почуттів. Основними твердженнями були: людина є частиною природи, має право на задоволення своїх земних потреб, право діяти за вказівками власного розуму (право вільної поведінки); проголошувалась свобода людини (думки, слова, віри), соціальна рівність, законність. Особливого значення набувала діяльність судді, завдання якого – захистити права і свободи людини та прийняти справедливе рішення [7, с. 143].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. На період Середньовіччя припадає початок формування та становлення судової системи більшості країн Західної Європи. На цей процес мають вплив національні традиції та соціальні процеси, що відбувались в державі. Функціонували духовні та світські суди, влада яких була майже тотожною. Свідомість та розсуд суддів формувалися під впливом християнства та трансформації підходу до природного права, в епоху Відродження набували гуманістичний характер.

На процес здійснення правосуддя, статус та розсуд судді при винесенні рішення впливали ряд чинників, навіть якщо цим суддею був сам глава держави. До таких чинників варто віднести соціально-економічне становище в державі, суспільний та економічний устрій, зокрема, соціальне становище, яке займали і вершители правосуддя, і учасники процесу. Суттєвий вплив на дискрецію судді в період Середньовіччя мав ідеологічний (релігійний) чинник, адже пануюча релігія мала вагоме значення для змісту норм права, на підставі яких здійснювалось правосуддя.

Представлене дослідження варто розглядати як один з кроків в напрямку вивчення статусу

суддів та судового розсуду в історико-правовому контексті, тож доречно продовжити в інші історичні періоди.

Джерела та література

1. Кравчук М. А. Історико-правові аспекти судового розсуду (дискреції) / М. А. Кравчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Випуск 33. – Ч. 1. – Ужгород, 2015. – С. 21-24.
2. Кравчук М. Судовий розсуд (дискреція): історія становлення та сучасність / М. А. Кравчук // Dyskrecjonalna władza sędziego. Zagadnienia teorii i praktyki. – Tarnobrzeg: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, 2012. – S. 67-73.
3. Багнюк Г. Історико-правовий аспект становлення і розвитку засади гласності та відкритості кримінального провадження / Г. Багнюк // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 263-268.
4. Середя О. В. Становлення судової влади в країнах Західної Європи за часів раннього феодалізму // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7170/1/Sereda_189.pdf.
5. Гринюк В. Становлення та еволюція незалежності судді у правовій доктрині і практиці / В. Гринюк // Вісник Національної Академії прокуратури України. – 2012. – № 4. – С. 63-68.
6. Романовський Я. Я. Становлення військового судочинства у країнах Європи / Я. Я. Романовський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/14030/1/39_240-245_Vis724_Armiya.pdf.
7. Грищук О. В., Попов Д. І. Застосування природного права при здійсненні судового угляду: філософсько-правові аспекти: монографія / О. В. Грищук, Д. І. Попов. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2014. – 320 с.
8. Куфтирев П. В. Суддівський розсуд у теорії права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Куфтирев Павло Вячеславович; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2009. – 22 с.

Кравчук Н. Історико-правовая характеристика статуса судей и судебного усмотрения в странах Западной Европы в период Средневековья. В статье проведен анализ статуса судей и судебного усмотрения в таких странах, как Германия, Франция, Англия в период Средневековья. На период Средневековья приходится начало формирования и становления судебной системы большинства стран Западной Европы. На этот процесс влияют национальные традиции и социальные процессы, которые происходили в государстве. Функционировали духовные и светские суды, власть которых была почти тождественной. Сознание и усмотрение судей формировались под влиянием христианства и трансформации подхода к естественному праву, в эпоху Возрождения приобретали гуманистический характер. На процесс отправления правосудия, статус и усмотрение судьи при вынесении решения влияли ряд факторов, даже если этим судьей был сам глава государства. К таким факторам следует отнести социально-экономическое положение в государстве, общественный и экономический строй, в частности, социальное положение, которое занимали и вершители правосудия, и участники процесса. Существенное влияние на дискрецию судьи в период Средневековья имел идеологический (религиозный) фактор, ведь господствующая религия имела большое значение для содержания норм права, на основании которых осуществлялось правосудие.

Ключевые слова: статус судей, судебное усмотрение, Западная Европа, Средневековье.

Kravchuk M. Historical and Legal Description of the Status of Judges and Judicial Discretion in the Countries of Western Europe during the Middle Ages. The article represents the analysis of the status of judges and judicial discretion in such countries as Germany, France and England in the Middle Ages. The Middle Ages epoch witnessed first formation and establishment of the judicial system in most Western European countries. This process was greatly influenced by national traditions and social processes that occurred in each of the states. There were spiritual and secular courts, whose powers were almost identical. Consciousness and discretion of judges were formed under the influence of Christianity and the transformation of the approach to natural law; in the Renaissance period, they acquired a humanistic character. A number of factors influenced the process of administering justice and the status and discretion of the judge when making a decision (even if the judge was the head of the state). These factors include the socio-economic situation in the state, the social and economic system and in particular, the social status of both the judiciary and the participants in the process. The ideological (religious) factor had a significant effect on the discretion of a judge during the Middle Ages, since the dominant religion was of great

significance for the content of the law, on the basis of which justice was carried out.

Key words: the status of judges, judicial discretion, Western Europe, the Middle Ages.

УДК 343.2/.7(477.81/.82)(091):340.114

P. Glamazda

Legal Regulation of Criminal Relations in the Grand Duchy of Lithuania in a Pre-Statute Period on the Example of Volyn Lands

In the article, on the basis of historical and legal analysis of landmarks of law, monographic literature and scientific works, is given a general description of sources of law, by the norms of which criminal law relations in the Grand Duchy of Lithuania on the Volyn lands were regulated before the adoption of the Lithuanian statutes. It is determined that the Ruthenian customary law occupied a dominant position in the Grand Duchy of Lithuania during the XIV-XVI centuries. It was established that the Volyn privilege played an important role in the legal regulation of criminal law in the Volyn region, which fixed the principle of presumption of innocence: it was forbidden to execute the nobility and confiscate their property other than on the basis of a court decision. The reasons for the reception by the Grand Duchy of Lithuania of the rich legal culture of Kyivan Rus are substantiated.

Key words: Great Duchy of Lithuania, Volyn, customary law, privilege, jurisprudence, legal regulation, source of law.

Formulation of scientific problem and its significance. At this stage of development of Ukraine as an independent and constitutional state, its historical past and legal heritage play a very important role. In this context, it is important to study the period of development of the legal system of the Grand Duchy of Lithuania (hereinafter – the GDL), including within the Ukrainian lands. The essence of such study is the complex analysis of sources of law, the norms of which regulated criminal law relations in the GDL, in particular, on the Volyn lands before the adoption of the Lithuanian statutes, as well as their subsequent influence on the development of criminal legislation.

The study of this topic is relevant, since it enables the research of processes of formation and development of sources of contemporary criminal law in certain chronological and territorial boundaries. Their analysis and scientific assessment will allow contemporary Ukrainian legislators not to repeat those mistakes that took place in history, since solving of the actual problems connected with the reformation of the legal system of the modern Ukrainian state depends to a large extent on the scientific analysis of historical experience and the use of its results in law-making processes of the present.

Research analysis of scientific problem. This period of Ukrainian state formation has been highlighted in the works of such domestic and Russian historians and lawyers, as D. P. Vaschuk, O. Vovk, I. Yakubovskyy, M. M. Yasynskyy

Statement of the purpose of the article. Our goal is research of processes of formation and development of sources of Legal Regulation of criminal relations in the Volyn Lands as part of Grand Duchy of Lithuania in a pre-statute period, their analysis and scientific assessment, using of this results in law-making processes of the present times.

The presentation of the main material and justification of the results of the study. An important feature of the legal system of the Grand Duchy of Lithuania is a substantial copying of legal traditions and sources of law of Kyivan Rus, which continued to be used on Ukrainian lands within the GDL. Kyivan Rus, which has achieved significant development during its period of existence, has become the main source of copying of law in the territory of the GDL, which is reflected in the legislation.

As in Kyivan Rus, the law of the Grand Duchy of Lithuania did not reach absolute formalization, major role in regulating both criminal and other relations was played by the custom. But since, basically, the law enforcement of the prince, court and other authorized persons was carried out orally at that time in the